

ADALETİN ÖZÜ OLARAK EŞİTLİK *

Lyndall Lorna Tammelo
(Çeviren : Murat Önderman)

Kern der Gerechtigkeit ist der Gedanke der Gleichheit**
(Adaletin özü, eşitlik düşüncesidir).

Neyin adil olduğu, neyin olmadığı hakkında muhtemelen her zaman tartışılacaktır. Bununla beraber, adaletle ilgili konulardaki düşünce alış-verişinin içinde cereyan edeceği ve sorunların birbirlerini anlamadan konuşan taraflarca tartışılmasını engelleyebilecek bir entellektüel [zihinsel] çerçevenin kurulabilmesi mümkündür. Böyle yol gösterici bir çerçevenin bulunması, katılımcıların hiç değilse tartışmalı konuları bir bütünlük içinde görmelerine ve üzerinde anlaşılan ya da anlaşılabilen noktaları daha doğru saptamalarına yardım edecektir. Bu hedefe ulaşılabilmesi için, hatta yalnızca tek bir adalet kavramının oluşturulması (framing) bile zorunlu değildir; eğer yerindelikle biçimlendirilip, formüle edilebilirlerse, birçok adalet kavramının bulunması da, hukuki-ahlaki sorunlarda iletişimi

me önyak olacaktır.

Adalet kavram ya da kavramlarının oluşturulması, adaletin maddi içeriğinin, yani, adaletle ilgili değer yargılarının gereği gibi değerlendirilebilmesi için başvurulacak ölçütün entellektüel olarak kavranılması görevinin muazzamlığının yanında, oldukça basit olarak görülebilir. Ne var ki, adalet kavramının çerçevesinin çizilmesi bile, ahlaki terimleri tanımlamaya girişenlerin karşısına çıkan tüm güçlük ve riskleri içerir. Adaleti tanımlamak, hiç bir biçimde, hukuku tanımlamaktan daha kolay değildir ve hukuku tanımlamaya yönelik bir girişimin ne kadar hayal kırıklığı yaratıcı olduğu da iyi bilinmektedir. Bununla birlikte, hukuku tanımlamak, adaleti tanımlamaktan biraz daha kolay olmalıdır; zira, ortada özel bir "hukuk sahası", yani, profesyonel hukukçuların oldukça iyi belirlenmiş bir faaliyet alanı bulunmasına rağmen, böyle bir "adalet sahası" yoktur. Adaletin son derece önemli olduğu çeşitli insani faaliyet sahaları bulunmaktadır: hukuk, siyaset, felsefe, din, mitoloji ve toplumsal ahlak. Bu sahaların herbirinde, "adil" terimi ve türevleri farklı bir kullanıma sahiptir. Farklılıkların bazıları, yalnızca görünüşte

* ARSP (Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy) Vol. 1966'dan çevrilmiştir.

** GUSTAV RADBRUCH, *Vorschule der Rechtsphilosophie*, 1947, 23.

olabilir ve ortak bir özü gizleyebilirler; ancak, o zaman bile sorunları bulandırır ve anlaşmazlıklar için birçok fırsat yaratırlar.

Adaletin genel kabul görececek bir tanımını yapmaya yönelik hiç bir girişim sonuca ulaşmış görünmüyorsa da, bu yönde çaba göstermek yine de yerindedir. Zira varılmaya çalışılan hedefe ulaşmaktaki başarısızlıklar bile, tartışmalı konuların biraz daha aydınlığa kavuşmasına yardım edebilir: insan uğraşları açısından, önemli olan, her zaman hedef değildir; onun yolunu açmak da önemlidir. Bu makalede adaleti tanımlama girişiminde bulunulmayacak; ancak, bunun yerine, adaletin belirleyici bir karakteristiği olarak görülen bir özelliğinin açıklığa kavuşturulması için gayret sarfedecektir. Bu da, en sonunda ulaşılabilecek noktanın, yine de, yerindelikli bir tanımla yeterli bir adalet kavramının oluşturulması olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Adaletin burada tartışılacak, önemli görülen karakteristiği, Batı felsefi ve siyasal düşüncesinde başlangıçtan günümüze kadar adaletle yakından ilintilendirilmiş olan "eşitlik" düşüncesidir. Adaletin bir eşitlik türü olduğu, Pitagorcuların ve daha sonra da, onlardan bu düşüncüyü alarak adalet kuramını eşitlik kavramı etrafında kuran Aristo'nun görüşüdür. Eşitlik kavramının merkezde bulunduğu [bu] adalet kuramı türünün en önde gelen çağdaş temsilcileri GUSTAV RADBRUCH ve CHAIM PERELMAN'dır. Bu anlayışla zıt olarak, eşitliği adaletin te-

melinde görmeyen etkili felsefi, siyasal ve hukuki doktrinler bulunmaktadır. Bu bakımdan, PLATON'un "kişinin kendi doğasına en iyi uyan işlevi yerine getirmesi" şeklindeki adalet anlayışı ve Romalı hukukçuların "herkese kendine ait olanı verme" olarak adalet görüşleri, [tartışmadaki] ikinci yeri almış bulunmaktadır. Yahudilik ve Hristiyanlığın dinsel adalet anlayışı da eşitliğe belirleyici bir önem vermez. Çağdaş yazarlara gelince, ROSCOE POUND ve HANS KELSEN'in adalet anlayışlarında da eşitliğin anah-tar bir rol oynamadığını görüyoruz.

Batı uygarlığı tarihinde, "eşitlik"i adaletin özü olarak gören öğretiler, siyasal olarak en büyük etkiyi göstermişler ve demokratik düşünce ve ideallerin öne geçmesiyle birlikte, o da entellektüel açıdan iyi bir konuma ve güçlü bir duygusal çekiciliğe sahip olmuştur. Onun siyasal düşündeki yerini güvenceye almak için bulunulan girişimlerde, bazen entellektüel saptırmalara başvurulmuştur; ancak, bunları gözardı etsek bile, ne kadar yaygın bir üne sahip ve ahlaki saflığı ne kadar tartışılmaz bulunursa bulunsun, eşitliğin adaletin özü olduğu yolundaki ısrarın[in], zorlama, ya da yapaylığa yol açmayacağı hiç bir adalet doktrininin bulunmadığı görülmektedir. Böyle bir zorlama, örneğin hem eski, hem de çağdaş ifadelerinde, Aristo'nun denkleştirici ve dağıtıcı adalet doktrininde hissedilebilir. Denkleştirici (ya da synallagmatic) adaletle, kişiye verilenle, onun karşılık olarak verdiğinin eşitliği kastedilmekte;

ancak, burada, kişiyi bir değeri vermekte ya da kabul etmekte etkileyen faktörlere bakılmamaktadır. Kuşkusuz, bu tarz adalet, sınırlı bir uygulanabilirliğe sahip olmalıdır: o, yalnızca, mal mübadelesi alanıyla, muhtemelen, tazminatın verilen zarara eşit olarak takdir edilebileceği, maddi bir zarar doğuran medeni hukuk kapsamındaki haksız fiiller söz konusu olduğunda yararlı olabilir. Ancak, sosyal aktivitenin öyle alanları, ya da öyle olayları vardır ki, orada, denkleştirici adalet ilkesinin uygulanması, [ancak] bir saçmalığa (örneğin vergilendirmede ya da sosyal hizmetlerde) ya da huzursuzluğa yol açar ve heves kırıcı bir etkide bulunur (örneğin eşit işe eşit ücret gibi).

Denkleştirici adaletin uygulanamaz görüldüğü durumlar, eşitsizliği, bazı sosyal ilişki türleri için makul kılar gibidir. Batı siyasal gerçekliği içinde, eşitsizliği destekleme yönünde genel bir isteksizlik bulunduğundan da, "dağıtıcı adalet" diye adlandırılan oldukça kurnazca yola başvurulmaktadır. Dağıtıcı adalet, hem verilen nesnenin değerinin, hem de, bu nesnenin verileceği kişinin niteliğinin göz önüne alınmasını zorunlu kılar. Niteliği göreceli olarak daha yüksek olan kişi, daha değerli bir karşılık almaya hak kazanırken, niteliği göreceli olarak düşük olan kişi, daha değersiz bir karşılığa hak kazanır. Kişilerin almaya hak kazandıklarının değerleri arasındaki farklılık, hak kazananların nitelikleri arasındaki farklılık göz önüne alınarak belirlenir. Burada eşitlik ancak kişilerin nitelikleri ile,

aldıklarının değeri arasında sağlanan orana bakılarak değerlendirilebilir.

Buna göre, eşitliği adaletin özü olarak gören doktrin, onun kendisini iki değişik tarzda gösterdiğini kabul etmektedir: verilenin alınana uygunluğu olarak eşitlik ve kişinin niteliği ile aldığı orantılı olmasına dayanan eşitlik. *Prima facie****, denkleştirici ve dağıtıcı adaletin geçerli olduğu ayrı alanların bulunduğu ve bunların sınırlarının pratik amaçlar açısından tatminkar olabilecek şekilde çizilebileceği iddiası inandırıcıdır. Fakat bunu kabul etsek bile, eşitliğin adaletin özü olduğu görüşüne karşı güçlü bir tehdit oluşturan bir problem vardır. Sosyal ilişkilerde, adalet kavramının en çok kullanıldığı önemli alanlardan biri de suç ve cezalandırmadır. Bugün, suçluya mağdura yaptıkları ile karşılık verilmesi, örneğin silahla yaralamaya karşı, onun da silahla yaralanması ya da göze göz, dişe diş ilkesinin uygulanması, hiç değilse genel olarak ahlaken hoş görülmemektedir. Böylece, denkleştirici adalet, suç[olgusun]dan kaynaklanan ilişkiler için sosyal açıdan uygun değildir. Aynı şey, dağıtıcı adalet için de geçerlidir. Cezada suçlu ve kurbanının liyakatlarını esas almak ahlaken iyi karşılanmamaktadır. Söyleyebileceğimiz tek şey, burada, adaletin suç ağırlaştıkça cezanın da daha şiddetli olmasını gerektirdiğidir. Ne var ki, bu aşırı basitleştirilmiş ilkeyi cezai adaletin genel kuralı kabul etsek bile, onu ne denkleşti-

*** Ç.N.: İlk bakışta.

rici ne de dağıtıcı adalet düşünce-sinden çıkartabiliriz.

Eşitliğin adaletin özü olduğu gö-rüşüne karşı bu itiraz, eşitlik kavra-mının, sosyal ilişkilerin dahil oldu-ğu alandaki kullanışsızlığı ileri sü-rülerek güçlendirilebilir. İki nesne-nin eşitliğinin, yalnızca, tam kapsa-yıcılıkla ifade edilmiş tanımlar saye-sinde kavramsal sınırların kesinlik-le çizilebileceği ve bu şekilde çizilen sınırların, [ait oldukları] özel alanda yeterli bir bilgi ve ehliyetle sahip bu-lunan tüm kişilerce aynı şekilde an-laşılmasının beklenebileceği formel nesneler alanında ileri sürülebilece-ği iddia edilebilir. Böylece, eşitlik ilişkisi, matematik, mantık ve bi-çimselleştirmenin başarıyla yapıldı-ğı diğer disiplinlerde açık ve kesin bir rol oynar. Adalet [ise], böyle bir alanın dışındadır ve adaletin özü ol-duğu iddia edilen şekliyle eşitlik, matematiksel ya da mantıksal nes-nelerin tabi oldukları türden bir be-lirlenebilirliğe izin vermez. Bunu kabul etsek de, henüz, eşitliğin ada-letin özü olduğu düşüncesini safdil bir yanlış anlama olarak bir kenara koymayız. Zira hukukçular, siyaset adamları ya da ahlakçılar için "eşitlik" kelimesini, sınırları mutlak bir kesinlikle ya da çok hassas olarak belirlenebilecek iki nesne arasinda-ki bir ilişkiyi gösterir tarzda kullan-mak zorunluluğu bulunmamakta-dır. Genel kullanımda olduğu kadar, sosyal bilimler bağlamındaki kulla-nımında da, eşitlik kelimesine, eşit sayılan nesnelerin karakteristikleri, yalnızca kabaca, yaklaşık ve kesin olmayan bir tarzda belirlenebildi-ğinde, geniş bir biçimde başvurulur.

Bu, eşitliği, bir edim ve karşı-edime değer biçen ya da insanlar arasındaki ilişkilerde veren ve ala-nın niteliklerini değerlendiren kişi-lerin kişisel yargılarına bağlı ola-rak, adaletle ilintili kılmaktadır. Söz konusu kişisel yargının sağlam temellerinin bulunması beklenmek-tedir; adaletin bir unsuru olarak eşitliğe ilişkin bulunan bir değerlen-dirme ya da saptamanın, gelip geçici anlık duygulara, kaprise ya da sade-ce tahmine dayalı olması, hoşnut-suzluk yaratıcı sayılacaktır. Böylece eşitlik, sadece, birşeyin başka bir şe-ye eşit olduğu sonucuna varan iddi-alar *haklı kılınabildiğinde*, adaletin özü olarak görülmeye devam edile-bilecektir.

Bu meşrulaştırma çabalarında, tam bir eşitlikten (örneğin matema-tiksel eşitlik) daha az birşeyin ku-rulması yoluna gidilir. Etik bağlam-larda eşitlik, etik bağlamlar içinde olasılığın sahip olduğuna bir derece benzer bir karaktertedir. Bu da, istatistiksel anlamda değil, fakat, da-ha çok, sağlam veriler üzerine kuru-lu bir uslamlamaya ve görünen tüm durumun yakından ve duyarlı de-ğerlendirilmesine dayalı, makul bir beklenti olarak olasılığı gösterir. Etik bağlamlarda, eşitlik esas itiba-riyle, yalnızca (objektif, kesin stan-dartlar uygulanmadığı sürece) o toplumda egemen olan anlayış, ka-naat ve görüşlere başvurularak de-ğerlendirilen, yüksek derecede bir benzerliği gösterir. Eşitlik yargıları-nı haklı kılmak için ileri sürülen se-bepler, eğer, biçim ve özlerinde, o toplumda genel olarak ehil ve so-rumlu görülen kişilerin, ilgili tartış-

ma alanında kendi görüşlerinde te-mel aldıklarıyla uyum içindeyseler, "meşru gerekçeler" olarak kabul edi-lirler.

Bir etik kavram olarak "eşitlik" in özel statüsünü tanır ve bir etik belirlemenin geçerliliğinin ya da akla yakınlığının, zamana, yere ve belirlemede bulunulan konuma bağlı olduğunu kabul edersek, onun, adaletin bir unsuru olarak potansi-yel statüsünü yadsımak için ortada hiç bir sebep yokmuş gibi görünür. Ne var ki, ona en uygun statünün bu olup olmadığı yolundaki belirle-yici soru, hala geçerliliğini korur. Zi-ra, biraz önce cezai adalet açısından gösterildiği gibi, "adalet" kavramına başvuru tüm olaylarda, eşitliğin de bir rol oynadığı ve onu tüm bu olaylarda kullanmanın yerinde ya da makul olduğu şüphelidir. [Aslın-da], adalet kavramı eşitlikten daha geniş bir etki alanına sahip görün-mektedir ve eşitliğin adaletin bir karakteristiği olduğu düşüncesi, yalnızca, adaletle akılcı bir kimlik verilmesi girişimlerinde, ona daha güçlü bir duygusal çekicilik kazan-dırma arzusuyla hayatiyet kazana-rak ve ona daha sonra eklenerek or-taya çıkmıştır. Dikkatimizi adaletle yönelttiğimizde, eşitlik kavramının, her durumda, daima bilinçli olarak kullanılmadığını görürüz.

Geleneksel ve halen de hüküm süren adalet anlayışı, onun, sosyal düzende uyumlu ilişkilerin ve istik-rarın tesisine yönelik bir ilke olduğu yolundadır. Bunun için, karşıt sos-yal hareketler ve kuvvetler, dengeye getirilerek kontrol altında tutulma-

lıdır. Olumsuz yönden, adaletin ayırıcı özelliğini, sosyal düzende, istikrarın ve uyumlu ilişkilerin, kuvvete başvurulmadan sağlanabi-leceği bir ilke olması oluşturuyor gö-zükmemektedir. Diğer bir deyişle, sos-yal yaşamda barış, güvenlik ve hu-zurun (contentment), zorlamayla ya da şiddet tehdidiyle değil, ancak iyi bir sosyal düzene bağlı olarak sağla-nacağı düşünülmektedir. Toplumda barış, güvenlik ve huzurun, fiziksel zorlamanın değil, özellikle toplu-mun üyeleri almaları gerekenle ver-meleri gerekene, [zaten] *hak sahibi ya da yükümlü olduklarını* düşün-düklerinde, etik güçlerin sonucu ola-rak hüküm sürmesi beklenebilir. Yukarıda sözünü ettiğimiz koşulla-rın hiç biri, eğer bir toplumda, kişi-ye ait olan, [yani] tartışmalı *suum*****, toplum üyelerinin önemli bir bölümünce *subjektif* olarak hak-lı, doğru ya da uygun olarak *benim-senmemiş* ve *yalnızca objektif ola-rak belirlenmişse* güvence altına alınamaz. Objektif bir biçimde "summa ius"***** olarak geçerli kılınabilen, yine de, subjektif açıdan "summa iniuria"***** görülebilir ve böyle bir durumun bir toplumda gerçekleştirilmeye çalışılması, şid-dete ya da şiddet tehdidine başvur-a-rak veya belirli eğitim yöntemleri-nin kullanılması veya hut zihin yıka-ma yardımıyla kendi "objektif" ada-letini zorla kabul ettirebilen, yete-rince etkili bir sosyal iktidar bulun-

**** Ç.N.: sözlük anlamı, kişinin kendisi-ninki.

***** Ç.N.: mutlak hukuk.

***** Ç.N.: en büyük adaletsizlik.

madıkça, yalnızca ayrılık ve kavga doğurur ve nihayetinde toplum bütünlüğünün çözülmesine götürür.

Böylece, bir sosyal grubun üyelerinin büyük bir bölümünce, subjektif olarak, kişinin hakkıdır diye birşey benimsenince, *suum*, adaletin özü olarak kabul edilmek için en geçerli iddiaya sahip olur. Bazı topluluklarda, çoğu olayda, denkleştirici ve dağıtıcı adalet ilkeleri, "kişiyeye ait olan" şeklindeki soyut kavrama özel bir içerik kazandırabilir. Bu topluluklarda, özü, temelinde eşitlikten oluşan bir adalet anlayışı hüküm sürer. Diğer topluluklarda, "Herkesten yeteneğine göre, herkese çalışmasına göre" ilkesi, bir ölçüde, kişiyeye ait olanın anlamını belirleyebilir. Bu topluluklarda, özü başarı olan bir adalet kavramı egemen olur. Öte yandan, diğer topluluklarda, "Herkesten elinden geldiği kadar, herkese ihtiyaçlarına göre" ilkesi, aynı işlevi görebilir. Bu topluluklarda, özü kardeşçe sevgi olan bir adalet kavramı geçerlidir. Son olarak da, "Herkesine kaderine göre" ilkesinin, kişiyeye ait olanın karakteristik özelliği olduğu toplulukların var olduğu, hiç değilse, tasavvur edilebilir. Bu topluluklarda, özü fatalizm olan bir adalet kavramı geçerlidir.

Kişiyeye ait olanın, yalnızca, farklı "seçim bölgesindekiler"e göre değişen somutlaştırıcı ilkelere başvuru olarak belirlenebilmesi, adaletin özünün *suum cuique* ***** olduğu iddiasının değerini hiç bir şekilde azaltmaz. Kaldı ki, kişiyeye ait olanın, yalnızca,

***** Ç.N.: herkese kendisine ait olanı vermek.

nızca, farklı karakterde ve hatta çatışan ilkelere göre belirlenebileceği gerçeğinin kabul edilmesi, adaletle ilişkin konularda rölativitenin son sözü söyleyeceği anlamına gelmez. Kişiyeye ait olanın ne olduğunu kararlaştırmak amacıyla başvurulacak ilkelere arasındaki çelişkinin üstesinden gelme beklentileri, gereken çabanın gösterilmesine değer niteliktedir. Soğukkanlı ve geniş zeminli bir tartışmanın yardımcı olacağı aydınlanma ve insani maddi yaşam koşullarını her yerde yaratma yoluyla, adaletle ilişkin yargılarda evrenselliğin gelişmesine yol açacak bir genel kanı ortaklığı ortaya çıkabilir. Eşitliğin adaletin özü olarak görülmesinin bu evrenselliğin sağlanmasını daha etkin şekilde teşvik edeceğini beklemek bir yanılgı olacaktır. Zira, etik bağlamlarda, eşitliğin de anlamı kesin olarak belirlenmiş değildir ve bireysel olaylara uygulanımı, açıklığa kavuşturulmasını gerektirir. Bu belirlenim, adalet sorunlarında kişiyeye ait olanın ne olduğunun belirlenmesinde gerekli olana temelde benzer bir süreci izlemelidir.

Buraya kadarki tartışmalardan çıkan sonuç, eşitliğin adaletin özü olarak görülemeyeceği yolundaysa da, bu, insan ilişkilerinde eşitlik idealinin değerinin düşürülmesi değil, ancak, adaletin bazı güncel yorumlarının bir yüzünü aydınlatmak olarak anlaşılmalıdır. Burada yapılmaya çalışılan şey, eşitlik düşüncesine, adaletle ilişkilerimizde *kendine ait olanı* vermektir. Onun, bu bakımdan merkezi bir yerde olduğu tartışmasız olarak ortadadır; ancak, o burada yalnız başına bulunma-

da, bu, insan ilişkilerinde eşitlik idealinin değerinin düşürülmesi değil, ancak, adaletin bazı güncel yorumlarının bir yüzünü aydınlatmak olarak anlaşılmalıdır. Burada yapılmaya çalışılan şey, eşitlik düşüncesine,

adaletle ilişkilerimizde *kendine ait olanı* vermektir. Onun, bu bakımdan merkezi bir yerde olduğu tartışmasız olarak ortadadır; ancak, o burada yalnız başına bulunmamaktadır.